

Editör: Levent Doğan; Levent Doğan, Oğuzhan Durmuş, Bülent Hünerli, Özlem Şuataman, Ahmediyye Efendiyev, Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı, Kriter Yayınları, İstanbul 2007, 743 s.

Sevgi ÖZTÜRK*

Kriter Yayınları arasından, Yrd. Doç. Dr. Levent Doğan'ın editörlüğünde okuyucuya sunulan bu eser, Azeri Türkçesi, Gagavuz Türkçesi, Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Özbek Türkçesi, Tatar Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesi olmak üzere sekiz Türk lehçesini, sekiz bölümde inceleyen, gramer incelemesi, orijinal metinlerden örnekler, bu metinlerin yazı çevirimini ve seçilmiş olanlarının Türkiye Türkçesine aktarımını kapsayan bir çalışmadır. Eser hazırlanırken her lehçenin incelenmesinde aynı sistemin uygulandığı Ön sözde belirtilmiştir. Kısaltmalar bölümünden sonra kitaba konu olan Türk Lehçeleri tek tek elene alınarak incelenmiştir.

Azerbaycan Türkçesini konu edinen I. Bölüm, Levent Doğan, Ahmediyye Efendiyev ve Oğuzhan Durmuş tarafından hazırlanmıştır. Bu bölümün tamamı 91 sayfadır.

Azerbaycan Türkçesi, Türk dilinin kavim adlarına göre Oğuz grubuna, yön olarak da Güney-Batı, Batı grubuna giren Türk lehçesidir cümlesiyle başlayan bu bölümde lehçenin yaklaşık 35 milyon Azeri Türkü tarafından kullanıldığı belirtilmiştir ve günümüz Azeri Türkçesinin ağızları:1. Doğu Grubu ağızları, 2. Batı Grubu ağızları, 3. Kuzey Grubu ağızları, 4. Güney Grubu ağızları olarak dörde ayrılmıştır.

* Arş. Gör., Trakya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Edirne.

Söz varlığı bölümünde, diğer Türk lehçelerine oranla Farsçadan en çok etkilenen Türk lehçesinin Azeri Türkçesi olduğu fakat alınan bu kelimelerin Azeri Türkçesinin ses sistemine uydurularak kullanıldığı vurgulanmıştır.

Alfabe başlığı altında Azeri Türklerinin sırasıyla Arap, Kiril ve Latin alfabelerini kullandıkları ancak günümüzde Azerbaycan Cumhuriyetinde Latin alfabesi kullanılırken, İran'daki Azerbaycan Türklerinin Arap alfabesini kullandıkları belirtilmiştir. Daha sonra bu alfabeler tablo halinde verilmiştir.

Ünlüler konusunda, Azeri Türkçesinin dokuz ünlü sesi (a, e, (ə), é, ı, i, o, ö, u, ü) sıralanmış ve bundan sonra (é (ə) sesine değinilerek, büyük ünlü uyumu ve küçük ünlü uyumu ele alınmıştır. Büyük ünlü uyumu Azeri Türkçesinde tam olarak görülmektedir. Daha sonra ünlü değışmeleri sıralanmış ve örneklerle açıklanmıştır.

Ünsüzler bölümünde Azeri Türkçesindeki yirmi üç ünsüz harf (b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, ğ, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z) sıralanmıştır. Ünsüzlerin kullanımında Türkiye Türkçesinden en büyük farklılığın kelime sonunda "b, c, d, g" yumuşak ünsüzlerinin kullanılabilmesi olduğu dile getirilmiş ve şu örnekler verilmiştir.

Ünsüz türemesi, ünsüz düşmesi ve ünsüz değışmeleri, yer değıştirme, hece yutumu hadiseleri örnekleriyle verilerek ses bilgisiyle ilgili bölüm tamamlanmıştır.

II. Bölümde Azeri Türkçesinin Şekil Bilgisi incelenmiştir. Bu bölümde yapısına göre isimler; kök isimler ve türemiş isimler olarak ikiye ayrılmış ve daha sonra isimden isim yapma ekleri, fiilden isim yapma ekleri örnekleriyle sıralanmıştır. Birleşik isimler dört grup altında incelenmiş ve örneklendirilmiştir. İsim hâl ekleri, çokluk eki, soru eki ve iyelik ekleri de örnekleriyle verilmiştir. İyelik ekleriyle ilgili bir tablo da mevcuttur. Zamirler bahsinde, zamirler, şahıs zamirleri , dönüşlülük zamirleri ve işaret zamirleri, belirsizlik zamirleri ve soru zamirleri olarak beşe ayrılmıştır. Şahıs zamirlerinin , dönüşlülük zamirlerinin ve işaret zamirlerinin hâl ekleriyle kullanımları tablolar halinde verilmiş ve örneklendirilmiştir.

Sıfatlar, niteleme sıfatları, -sıfatlarda pekiştirme, sıfatlarda derecelendirme-, belirtme sıfatları, -işaret sıfatları, belirsizlik sıfatları-, sayı sıfatları, -asıl sayı sıfatları, sıra sayı sıfatları, üleştirme sayı sıfatları, kesir sayı sıfatları-, soru sıfatları başlıkları ve alt başlıkları halinde incelenerek örnekler verilmiştir.

Zarflar, hâl zarfları, zaman zarfları, yer ve yön zarfları, miktar zarfları, soru zarfları olarak beşe ayrılmış ve tanımlanarak konu ile ilgili örnekler sıralanmıştır.

Fiil bölümünde, yapısına göre fiiller; kök fiiller ve türemiş fiiller olarak ikiye ayrılarak, isimden fiil yapan ekler ve fiilden fiil yapan ekler verilmiş ve örneklendirilmiştir.

Konunun devamında birleşik fiil, süreklilik fiili, yeterlilik fiili, deyimleşmiş birleşik fiiller hakkında bilgi verilerek ilgili örnekler sıralanmıştır.

Fiilimsiler konusunda, isim fiiller, zarf fiiller ve sıfat fiiller sıralanarak örnekler verilmiştir.

Fiil çekim ekleri açıklanırken öncelikle şahıs ekleri verilmiş ve daha sonra fiil kipleri; gelecek zaman, geniş zaman, şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman, anlatılan geçmiş zaman şeklinde verilmiş ve örneklendirilmiştir.

Dilek kipleri; gereklilik kipi, şart kipi, emir kipi, istek kipi olarak verilmiş ve şahıslara göre çekimleri yapılarak örneklendirilmiştir.

Konunun devamında, ek fiilin, şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman, anlatılan geçmiş zaman ve şart kipine göre çekimi yapılmış ve örnekler verilmiştir. Fiillerin birleşik çekimleri de hikâye ve rivayet birleşik çekimlerine göre yapılmış ve örneklendirilmiştir.

Edatlar, bağlaçlar, ünlemler konusunda verilen bilgiler ve örneklendirmelerle Azerbaycan Türkçesinin gramer incelemesi bölümü tamamlanmıştır.

Azerbaycan Türkçesi metin örnekleri bölümünde, hem Latin, hem Arap, hem de Kiril harfli çok sayıda şiir ve düzyazı örneği mevcuttur.

İkinci Bölüm Gagavuz Türkçesi başlığını taşımaktadır ve Levent Doğan tarafından hazırlanmıştır. Bu bölüm toplam 69 sayfadır.

Bölümün başında Gagavuz Türkçesinin, Türk lehçelerinin tasnifinde coğrafi olarak Batı, Güney-Batı, tarihî Türk kavimlerine göre ise Oğuz grubuna ait bir Türk lehçesi olduğu belirtilmiştir.

Ortodoks Hristiyanlığı benimsemiş bir Türk topluluğu olan Gagavuzların esas olarak Moldova’da, Gagavuz Yeri’nde (200 bin kişi) yaşadıkları, bu bölgenin dışında Ukrayna, Rusya-Kafkasya, Kazakistan, Bulgaristan, Romanya’da yaşayan Gagavuzlarla birlikte Gagavuz Türklerinin sayısının 250 bine yaklaştığı kitapta verilen bilgiler arasındadır.

Gagavuz Türkçesinin ağızları; Merkez ağızı ve Güney ağızı olarak iki gruba ayrılmıştır. Gagavuz Türklerinin 1996 yılına kadar kullandıkları kiril ve 1996 yılında kabul ettikleri ve halen kullandıkları Türk Dünyası için hazırlanmış olan Latin esaslı ortak alfabeyi kullanmakta oldukları belirtilmiş ve bu alfabeler tablolar halinde verilmiştir.

Ses hadiseleri bölümünde, Eski Türkçe döneminde ilk hecede bulunan aslı uzun ünlülerin korunduğu örneklerle açıklanmıştır. Ayrıca Gagavuz Türkçesinin karakteristik özelliklerinden biri olan, Türkiye Türkçesindeki “g, ğ, h, k, y, v” ünsüzlerinin bu sahada çeşitli ses hadiseleri neticesinde düşmesi sonucu dolaylı uzun ünlüler meydana geldiği belirtilerek, örnekler sıralanmıştır.

Türkiye Türkçesinde kullanıldığı kelimeye göre ünlü uyumuna dâhil olan da “da, de” bağlacının Gagavuz Türkçesinde genellikle kalın ünlülü şekliyle kullanıldığı belirtilerek, ünlü uyumlarını bozan diğer eklerden de kısaca bahsedilmiş ve örnekler verilmiştir.

İsimden isim yapım ekleri içinde verilen +(y)ka ekinin, dişi cinsle ilgili meslek, milliyet, doğum ve yetişkinlik gibi nitelikleri bildiren isimler yapan ve Türk lehçeleri içinde Gagavuz Türkçesine (ve Karay Türkçesine) has slav dillerinden – muhtemelen Bulgarcadan- alınmış bir ek olduğu bilgisi verilmiş ve örnekler sıralanmıştır.

Hâl ve zaman ekleri de ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve örnekler verilmiştir.

Bu bölüm hem Latin asıllı alfabe ile hem de Kiril alfabesiyle verilen bolca metin örneğiyle tamamlanmıştır.

Levent Doğan ve Özlem Şuataman tarafından hazırlanan III. Bölüm Kazak Türkçesinin incelendiği bölümdür. Bu bölüm toplam 90 sayfadır.

Bu bölümde, Kazak Türkçesinin, Türk lehçelerinin coğrafi tasnifinde kuzey-doğu grubunda, kavim adlarına göre ise Kıpçak grubunda yer aldığı belirtilmiş, Kazak Türklerinin %80'inin Kazakistan'da olmak üzere Özbekistan, Rusya, Türmenistan, Kırgızistan, Moğolistan ve Çin'de yaşadıkları bilgisi verilmiştir. Ayrıca Kazak Türkçesini konuşanların sayısının yaklaşık olarak 10 milyonu bulduğu verilen bilgiler arasındadır.

Kitapta, Kazak Türkçesinin ağızları: 1. Kuzeybatı ağızı, 2. Güney ağızı, 3. Batı ağızı olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. Devamında, günümüzde Kazakistan'da yaşayan Kazak Türklerinin Kiril alfabesini kullandıkları, Çin'de yaşayan Kazak Türklerinin ise Arap alfabesini kullandıkları belirtilmiş ve bu alfabeler tablolar halinde verilmiştir.

Ses hadiseleri bahsinde, söz başındaki “y” ünsüzünün Kazak Türkçesinde “j” ile telaffuzunun bu lehçenin karakteristik bir özelliği olduğuna değinilmiş ve örnekler verilmiştir.

Kazak Türkçesinin kendine has özelliklerinden biri olan Eski Türkçedeki Bütün “ç”lerin sızıcılaşarak Kazak Türkçesinde “ş”ye dönüştüğü belirtilmiş ve örnekler sıralanmıştır.

Türkiye Türkçesinden farklı olarak (-lık, -lik) yapım ekinin Kazak Türkçesinde (-dık, -dik; -tık, -tik) olarak kullanımı örnekleriyle verilmiştir.

Türkiye Türkçesindeki (-li, -li) yapım ekinin de (-dı, -di; -tı, -ti) şekliyle kullanıldığı belirtilmiş ve örnekler sıralanmıştır.

Türkiye Türkçesinde sıra sayı sıfatları yapan (-ıncı, -inci) ekinin de Kazak Türkçesinde “+(i)nşi, +(1)nşı eki olduğu bilgisi verilerek örneklendirilmiştir.

Ayrıca, sayı adlarında topluluk bildiren -(A)gu ekinin Kazak Türkçesinde de hâlâ yaşadığı örnekleriyle verilmiştir.

Türkiye Türkçesindeki mastar eki (-mak, -mek)'in Kazak Türkçesinde “-w” ile yapıldığı belirtilmiş ve örnekler sıralanmıştır.

Türkiye Türkçesinden farklı olan hâl ekleri ise şu şekilde verilmiş ve örneklendirilmiştir. Yükleme hâli “+dı, +di; +tı, +ti; ilgi hâli “+nıñ, +niñ”in yanı sıra

“+dın, +din; +tın, +tin”; yönelme hâli “+ğa, +ge; +...a, +ke”; ayrılma hâli eki olarak “+dan, +den; +tan, +ten”in yanı sıra, “+nan, +nen” ekleri de kullanılmaktadır. Eşitlik hâli “+şa, +şe”, benzetme hâli için “+day, +dey; +tay, +tey” ekleri kullanılır. Vasıta hâli ise “+benen, +ben; +menen, +men; +penen, +pen” ekleriyle karşılanır.

Fiil kipleri de ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve örnekler verilmiştir

Bölümün sonunda, hem Latin harfli hem de kiril harfli Kazak Türkçesi metinleri bulunmaktadır.

IV. Bölüm Levent Doğan ve Bülent Hünerli tarafından hazırlanmıştır ve Kırgız Türkçesinin incelendiği bölümdür. Toplam 108 sayfadır.

Bu bölümde Kırgız Türkçesinin, Türk dilinin coğrafi tasnifinde kuzey, kuzeybatı; kavim adlarına göre ise Kıpçak koluna giren bir Türk lehçesi olduğu belirtilmiştir. Günümüz Kırgız Türkçesinin üç ağzı bulunduğu ve Kırgız Türkçesinin yazı dilinin kuzey ağzına dayandığı verilen bilgiler arasındadır.

a. Kuzey Ağzı, b. Güneybatı Ağzı, c. Güneydoğu Ağzı

Tarih boyunca değişik alfabeler kullanan Kırgız Türklerinin günümüzde kiril esaslı Kırgız alfabesini kullandıkları belirtilmiş ve alfabe tablo halinde verilmiştir.

Ünlüler konusu açıklanırken, Kırgız Türkçesinde sekiz ünlüyle birlikte altı tane uzun ünlü “aa, ee, oo, öö, uu, üü” bulunduğu ve bu uzunlukların bir kısmının aslı uzunluklar olduğu, diğerlerinin ise çeşitli ses olayları neticesinde meydana geldiği belirtilmiştir. Daha sonra Uzun Ünlüler başlığı altında bu konu ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.

Hâl ekleri, ilgi hâli eki “+nın, +nin; +nun, +nün”ün yanı sıra tonlu ünsüzlerden sonra “+dın, +din, +dun, +dün; tonsuz ünsüzlerden sonra “+tın, +tin; +tun, +tün”; yükleme hâli eki “+nı, +ni; +nu, +nü; tonlu ünsüzlerden sonra “+dı, +di; +du, +dü”, tonsuz ünsüzlerden sonra “+tı, +ti; +tu, +tü” şeklinde, 3. teklik şahıs iyelik ekinden sonra “+n”; yönelme hâli eki “+ğa, +ge; +go, +gö; +ka, +ke; +ko, +kö”; bulunma hâli eki “+da, +de; +do, +dö; +ta, +te; +to, +tö”; ayrılma hâli eki “+tan, +ten; +ton, +tön; +dan, +den; +don, +dön”; eşitlik hâli “+ça, +çe; +ço, +çö; +day, +dey; +doy, +döy; +tay, +tey; +toy, +töy”; aitlik eki “+gı, +gi; +gu, +gü/ +kı,

+ki, +ku, +kü”; çokluk eki “+lar, +ler; +dar, +der; +tar, +ter”; soru eki “+bı, +bi; +bu, +bü/+pı, +pi; +pu, pü” şeklinde sırlanmış ve örnekler verilmiştir. Vasıta hâli “menen” edatı ile yapılmaktadır.

Eserde basit ve birleşik zaman çekimleri de ayrıntılı bir şekilde verilmiş ve örnekler sıralanmıştır.

Bölümün sonunda hem Latin alfabesiyle hem de kiril alfabesiyle yazılmış metin örnekleri yer almaktadır.

Levent Doğan tarafından hazırlanan V. Bölüm Özbek Türkçesi başlığını taşımaktadır. Bu bölüm toplam 78 sayfadır.

Bu bölümün başında, Özbek Türkçesi, Türkçenin yönlere göre tasnifinde güneydoğu, kavim adlarına göre ise Karluk grubuna giren Çağatay edebî dilinin takipçisi konumundaki bir Türk lehçesidir bilgisi yer alır. Devamında Özbek Türklerinin, başta Özbekistan Cumhuriyeti olmak üzere, Afganistan, Çin, Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan ve Türkmenistan’da yaşadıkları ve Özbekçe konuşanların sayısının yaklaşık olarak 26 milyon olduğu bilgisi verilmiştir.

Çağatay Türkçesinin devamı olarak kabul edilen Özbek Türkçesinin –bilim adamlarınca tam bir mutabakata varılmasa da- dört ayrı ağzı vardır denilmiş ve bu ağzlar şu şekilde sıralanmıştır:

1. Klasik bir kazak ağzı olan Kıpçak Özbek Türkçesi
2. Kazakistan’ın güneyindeki Özbeklerce konuşulan Kuzey Özbek Türkçesi
3. Farsçadan etkilenmiş ağzların oluşturduğu Güney Özbek Türkçesi
4. Karabulak ve Hive’de konuşulan Oğuz Türkçesi

Özbek Türklerinin günümüzde hem Latin hem de Kiril alfabelerini kullandıkları belirtilmiş ve bu alfabeler tablolar halinde verilmiştir.

Ünlü uyumu bahsinde Özbek Türkçesinde büyük ünlü uyumu ve küçük ünlü uyumu yoktur denilmiş ve bu ünlü uyumlarının neden sağlanamadığı, uyumu bozan ekler ve örnekleriyle açıklanmıştır.

Özbek Türkçesinde “a” ünlüsü özellikle Arapça ve Farsçadan geçen kelimelerde biraz “o” ünlüsüne yakın, yuvarlaklaşmış bir “â” ünlüsü olarak görülür. Bu ses hadisesi hakkında ünlüler anlatılırken şu bilgiler verilmiş ve örnekler sıralanmıştır.

“Özbek Türkçesinin en ilginç özelliklerinden birisinin de “a-o” arası telaffuz edilen “â” ünlüsüdür. Özellikle Arapça ve Farçadan geçen yabancı kelimelerdeki uzun “a”lar bu harfle ifade edilir.”

Hâl ekleri, ilgi hâli eki sadece “+ning”; yükleme hâli eki “+ni”; bulanma hâli eki “+dâ”; ayrılma hâli eki “+dân”; eşitlik hâli eki “+çâ”; benzerlik hâli “+dây, +dek”; yön gösterme hâli “+râ, +gâri, +kâri, +...ari”; sınırlama hâli “+gâçâ, +kâçâ, +...açâ”; aitlik eki “+ki, +gi”; çokluk eki “+lâr”; soru eki “+mi”dir denilmiş ve konuyla ilgili örnekler verilmiştir.

Özbek Türkçesinin karakteristik özelliklerinden biri de anlamı kuvvetlendirmek ve zenginleştirmek için edatların çokça kullanılmasıdır. Edatlar başlığı altında, Son Çekim Edatları ve Sona Gelen edatlar sıralanarak konuyla ilgili örnekler verilmiştir.

Fiil Kipleri, Basit Kipler –Bildirme Kipleri, Dilek Kipleri-, Birleşik Kipler olarak gruplandırılmış ve tüm kiplerin çekimleri yapılarak örnekler verilmiştir.

Bu bölümün sonunda da hem Latin harfli, hem de kiril harfli Özbek alfabeleriyle yazılmış metin örnekleri yer almaktadır.

VI. Bölüm Levent Doğan ve Bülent Hünerli tarafından hazırlanmıştır. Tatar Türkçesi başlığını taşıyan bu bölüm toplam 89 sayfadır.

Bu bölümde, Tatar Türkçesinin, Türk dilinin coğrafi tasnifinde kuzey, kuzey batı; kavim adlarına göre ise Kıpçak koluna giren bir Türk lehçesi olduğu, Tatarların önemli bir kısmının Rusya Federasyonuna bağlı Tataristan Özerk Cumhuriyeti’nde yaşadıkları belirtilmiştir. Günümüz Tatar Türkçesinin ağızları, 1. Batı ağızı, 2. Orta ağızı, 3. Doğu ağızı olmak üzere üçe ayrılmıştır.

Tatarların günümüzde kiril alfabesini kullandıkları belirtilmiş ve bu alfabe tablo halinde verilmiştir.

Ünlüler bahsinde ise şu bilgiler verilmiştir: “Günümüz Tatar Türkçesinde dokuz ünlü ses “a, e, é, ı, i, o, ö, u, ü” vardır. Bununla birlikte Tatar Türkçesinde “o” ve “ö” ünlüleri daha dar ve kısadır. “o” ünlüsü “o/u/ı” ünlüleri arası; “ö” ünlüsü ise “ö/ü/i” ünlüleri arası bir ses değerine sahiptir. Tatar Türkçesinde, Türkiye Türkçesinde bulunmayan “é” işaretiyle gösterilen bir “kapalı e” sesi bulunmaktadır. Türkiye Türkçesinde “i”li kelimeler, Tatar Türkçesinde genelde “kapalı e” tarafındadır.”

Söz başındaki “y-” ünsüzü Tatarcada karışık olarak “c- ~ y-” olarak kullanılır. Bu ses hadisesi süreksizleşme başlığı altında, kelimelerin Eski Türkçedeki kullanımları, günümüz Tatar Türkçesindeki kullanımları ve Türkiye Türkçesindeki kullanımlarıyla mukayeseli olarak verilmiştir.

Hâl ekleri, ilgi hâli eki “+nıñ, +neñ”; yüklem hâli eki “+nı, +ne”; yönelme hâli “+ga, +ge; +ka, +ke; +n+a, +n+e”; bulunma hâli “+da, +de; +ta, +te”; ayrılma hâli “+dan, +den; +tan, +ten”dir. Gerileyici ünsüz benzeşmesiyle “+nan, +nen” şeklinde de kullanılır. Eşitlik hâli “+ça, +çe”; benzerlik hâli “+dıy, (<+day), +diy (<+dey), +tay/+tey”; sınırlama hâli “+gaça, +kaça; +geçe, +keçe”; aitlik eki “+gı, +ge; +kı, +ke” şeklinde verilmiş ve örneklendirilmiştir.

Ayrıca, soru eki “+mı, +me” ekleriyle yapılır. Kelimeye daima bitişik yazılan bu ekin yuvarlak ünlülü kullanımı yoktur. Çokluk eki “+lar, +ler”dir. “m, n, ñ” ünsüzleriyle biten kelimelerden sonra “+nar, +ner” şeklinde gelir bilgileri de verilmiştir.

Fill Kipleri de ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve tüm kiplerin çekimleri örneklerle sıralanmıştır.

Bölümün sonunda kiril alfabesiyle metin örnekleri yer almaktadır.

VII. Bölüm Levent Doğan tarafından hazırlanmıştır ve Türkmen Türkçesi başlığını taşımaktadır. Bu bölüm toplam 77 sayfadır.

Bu bölümde, tarihî Türk kavimlerine göre Oğuz grubuna dâhil edilen Türkmencenin, Türkçenin şiveleri yönlerine göre tasnif edildiğinde ise güney-batı, batı grubunda yer aldığı belirtilmiştir.

Türkmenlerin 27 Ekim 1991 yılında bağımsızlığını kazanan, Türkmenistan Cumhuriyeti'nin yanı sıra İran, Afganistan, Özbekistan ile küçük gruplar hâlinde Kazakistan, Tacikistan ve Rusya'da yaşadıkları ve günümüzde Türkmençe konuşanların sayısının yaklaşık olarak 4 milyon civarında olduğu verilen bilgiler arasındadır.

Türkmençenin bugün oldukça fazla sayıda ağzı bulunduğu, Türkmen Türkçesinde yazı dilinin 1925'ten beri Türkmen-Yomud ağzına dayandığı belirtilmiş ve bu ağızlardan önemli olanları şöyle sıralanmıştır.

1. Yomud ağzı, 2. Teke ağzı, 3. Göklen ağzı, 4. Ersarı ağzı, 5. Salır ağzı, 6. Sarık ağzı, 7. Çavdur ağzı, 8. Alili ağzı, 9. Nohur ağzı, 10. Enev ağzı

Alfabe bahsinde Türkmenlerin günümüze gelinceye kadar, Arap alfabesi, Latin alfabesi, Kiril alfabesi gibi alfabeler kullandıklarına değinilerek, günümüzde ise ortak Türk alfabesine göre düzenlenmiş olan Latin alfabesini kullandıkları belirtilmiştir. Türkmen kiril alfabesi ve yeni Türkmen alfabesi tablolar halinde verilmiştir.

Ünlüler konusu anlatılırken, Türkmen Türkçesindeki “ä” ünlüsünün Türkiye Türkçesinden farklı olarak daha geniş ve açık bir ünlü olduğu vurgulanmıştır.

Türkmen Türkçesinde içseste bulunan “-v-” ünsüzünün etkisiyle düz ünlülerin yuvarlaklaştığı belirtilmiş ve örnekler verilmiştir.

Uzun ünlüler konusunda, bu lehçenin en önemli özelliklerinden birisinin; Eski Türkçe döneminin uzun ünlülerinin korunması olduğu söylenerek, aslî uzun ünlülerin, yazılışları aynı olan kelimelerde anlam farklılığı meydana getirdiklerine dikkat çekilmiştir.

Bu konunun devamında Türkmen Türkçesinde uzun ünlü meselesi ayrıntılı bir şekilde örnekleriyle açıklanmıştır.

Hâl ekleri, ilgi hâli “+niñ, +niñ, +nuñ, +nüñ; +iñ, +iñ, +uñ, +üñ”; yükleme hâli “+ı, +i; +nı, +ni”; yönelme hâli “+a, +e”; bulunma hâli “+da, +de”; ayrılma hâli “+dan, +den”; eşitlik hâli “+ça, +çe” şeklinde verilmiş ve konuyla ilgili örnekler

sıralanmıştır. Vasıta hâlinin “+n” eki veya “bilen” edatı ile yapıldığı, soru ekinin “+mı, +mi, +mu, +mü” olduğu ve kelimeye bitişik olarak yazıldığı da belirtilmiştir.

Eserin bu bölümünde de tüm zamanların çekimleri şahıslara göre yapılarak ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.

Bölümün sonunda hem Latin hem de Kiril harfli Türkmen alfabesiyle metin örnekleri bulunmaktadır.

VIII. Bölüm Levent Doğan tarafından hazırlanmıştır ve Uygur Türkçesi başlığını taşımaktadır. Bu bölüm toplam 121 sayfadır.

Uygur Türkçesinin, Türk dilinin güney doğu grubunda yer alan bir Türk lehçesi olduğu, esas olarak Doğu Türkistan’da (Çin-Şincan) kullanıldığı, bu bölgenin dışında Kazakistan, Moğolistan’da yaşayanların yanı sıra yakın zamanlarda Suudi Arabistan ve Türkiye’ye göç eden Uygur Türkleriyle birlikte Uygur Türkçesi konuşanların sayısının 25 milyonu bulduğu belirtilmiştir.

Günümüz Uygur Türkçesinin ağızları, 1. Merkezî ağız, 2. Lopnur ağızı, 3. Hoten ağızı olmak üzere üçe ayrılmıştır.

Uygur Türklerinin tarih boyunca değişik alfabeler kullandıkları, günümüzde ise Doğu Türkistan’da yaşayan Uygur Türkleri Arap alfabesini kullanırken, Kazakistan’da yaşayan Uygur Türklerinin kiril alfabesini kullandıkları belirtilmiştir. Bu alfabeler tablolar halinde verilmiştir.

Ünlüler konusunda, Uygur Türkçesinde bulunan sekiz ünlü ses “a, é, e, i, o, ö, u, ü” verildikten sonra alfabede “ı” sesinin bulunmadığı bu sesin ancak ağızlarda kullanıldığı belirtilmiştir. Bu durumun sonucu olarak ünlü uyumunun da bozulabildiği dile getirilmiştir.

Ünlü değişimleri açıklanırken, bu lehçenin ayırt edici özelliklerinden olan, ünlüsü a ve e olan tek heceli kelimelere, içinde ünlü bulunan bir ek getirildiğinde a ve e ünlülerinin kapalı e’ye (é) dönüştüğü ve çok hecele kelimelerin, içinde ünlü bulunan bir ek aldıklarında kelimenin son hecesindeki a ve e’lerin i’ye dönüştüğü fakat bu kuralın yabancı kelimelerin hepsi için geçerli olmadığı belirtilmiştir.

Uygur Türkçesinde ünsüz değişimleri anlatılırken, Yeni Uygur Türkçesinde bazı kelimelerde, Türkiye Türkçesindeki kelime başındaki “b” sesi yerine “m” sesi kullanıldığı örnekleriyle verilmiştir.

Eski Uygur Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde kelime başında bulunan “s”nin yerine bazı kelimelerde –gerileyici benzeşme sonucu olarak- “ç” kullanıldığı örnekleriyle açıklanmıştır.

Yine Eski Uygur Türkçesinde “t”, Türkiye Türkçesinde “d” ile ifade edilen bazı kelimelerin Yeni Uygur Türkçesinde “-ş” ünsüzünün etkisiyle “ç”li şekliyle kullanıldığı belirtilerek örnekler verilmiştir.

Eski Türkçede kelime başındaki “b”, “k” ve “t” ünsüzlerinin, Türkiye Türkçesinin aksine Uygur Türkçesinde genellikle aslî şekillerini korudukları belirtilerek örnekler sıralanmıştır.

Hâl ekleri, ilgi hâli “+niñ”; yükleme hâli eki “+ni”; yönelme hâli “+ğa, +ge, +...a, +ke”; bulunma hâli eki “+da, +de, +ta, +te”; ayrılma hâli “+din, +tin”; çokluk eki “+lar, +ler”; soru eki “+mu” şeklinde verilmiş ve örnekler sıralanmıştır. Soru ekinin kelimeye bitişik yazıldığı ve +kin, +ki edatıyla birlikte +mikin şeklinde kullanışıyla da soru ifadesi karşılandığı belirtilmiştir. Vasıta hâli “bilen” edatı ile yapılır.

Özbek Türkçesinde olduğu gibi Uygur Türkçesinde de edatlar çok kullanılmaktadır. Daha çok anlamı pekiştirmek ve kuvvetlendirmek için kullanılan edatlar, Son Çekim Edatları ve Sona Gelen Edatlar olarak ikiye ayrılmış ve edatların cümle içinde kullanımlarıyla konu örneklendirilmiştir

Fill kipleri gruplandırılarak tüm kiplerin birleşik ve basit çekimleri yapılmış ve örnekler verilmiştir.

Yine bu bölümün sonunda da hem kiril hem Arap harfli Uygur alfabesiyle yazılmış bolca metin örneği yer almaktadır.

Çeşitli Lehçelerden Metin Örnekleri bölümünde başta Çuvaş Türkçesi olmak üzere Yakut Türkçesi, Tuva Türkçesi, Kumuk Türkçesi, Kırım Tatarcası, Nogay Türkçesi, Altay Türkçesi, Hakas Türkçesi, Karaçay Türkçesi, Karakalpak Türkçesi,

Başkurt Türkçesi, Horasan Türkçesi gibi Türk lehçelerinden kısa metin örnekleri yer almaktadır.

Ayrıca kitabın sonunda her bölümde ayrıntılı olarak incelenen Türk lehçelerinin, Hâl Ekleri Tablosu, İyelik Ekleri Tablosu, Şahıs Zamirleri Tablosu, Dönüştürme Zamirleri Tablosu, Şahıs Ekleri Tablosu, Basit Fiil Çekimi, A.Bildirme Kipleri B. Dilek Kipleri tabloları verilmiştir. Bu tablolar lehçeleri mukayese açısından kolaylık sağlamaktadır.

Esirin Kaynakça bölümü kitap hazırlanırken kaynaklara ulaşmada ve taramada gösterilen titizliliği gözler önüne sermektedir.

Bu tür çalışmalar özellikle bu alanda eğitim yapan lisans ve yüksek lisans öğrencilerine yardımcı bir eser niteliğindedirler. Ayrıca öğrenciler farklı lehçelerle ilgili bilgilere ve metin örneklerine kolayca ulaşmamaktadırlar. Bu açıdan bakıldığında Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabının öğrencilere bu konuda büyük kolaylık ve fayda sağlayacağı muhakkaktır.